

Riho Saard

**EESTI RAHVUSEST LUTERLIKU
PASTORKONNA VÄLJAKUJUNEMINE
JA VABA RAHVAKIRIKU PROJEKTI
LOOMINE, 1870–1917**

TIIVISTELMÄ

Virolaisen luterilaisen papiston muotoutuminen ja vapaan
kansankirkon ohjelman synty 1870–1917

ZUSAMMENFASSUNG

Die Herausbildung der lutherischen Pfarrerschaft estnischer
Nationalität und die Gründung des Projekts der freien
Volkskirche in den Jahren 1870 bis 1917

HELSINKI 2000

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA
SOCIETAS HISTORIAE ECCLESIASTICAE FENNICA

Sisukord

Esimene osa	15
I SISSEJUHATUS	17
1. Uuritavad probleemid, varasemad uurimused ja allikad	17
2. Ühiskondlikud ja kiriklikud olud Eestimaal ja Põhja-Liivimaal 19. sajandi alguses ja keskel	23
II EESTI RAHVUSEST LUTERLIK PASTORKOND	
AASTATEL 1870–1917	41
1. Eesti rahvusest pastorkonna väljakujunemine ja esiletulek aastatel 1870–1905	41
1.1. Teoloogilise hariduse omandamine	41
1.2. Eesti rahvusest pastorikandidaatide tee ordinatsioonini ..	49
2. Eesti rahvusest pastorkond aastatel 1906–1917	66
2.1. Teoloogilise hariduse omandamine	66
2.2. Pastoriordinatsioon muutub poliitilise võitluse osaks	67
3. Eesti rahvusest pastorkonna suhted eestlaste ja sakslastega koguduseelu tasandil	81
III EESTI RAHVUSEST PASTORKONNA KIRJANDUSLIKUST PANUSEST ÜHISKONDLIK-KIRIKLIKUS ELUS	
AASTATEL 1880–1917	101
1. Hariduslik ja teoloogiline panus	101
2. Uus Lauluraamat	112
3. Eestikeelne jutlus ja jutluseraamatud	119
Teine osa	135
IV MODERNISEERUVA ÜHISKONNA JA KESKAEGSE PATRONAADIÕIGUSE KONFLIKT	137
1. Rahva pürgimus lisada oma õigusi üksikoguduste tasandil (1870–1904)	137

1.1. Patronaadiõigus	137
1.1.1. Patronaadiküsimus teoreetilise ja praktilise probleemina enne Manasseini revisjoni	137
1.1.2. Patronaadiküsimus teravneb (Manasseini revisjon)	142
2. Oma õigusi teadvustava rahva taotlused "oma pastorile"	147
2.1. Kirikutülid	147
2.1.1. 1880. aastatel alguse saanud kirikutülid (Rõngu, Tallinna Jaani, Paistu, Rõuge)	148
2.1.2. 1890. aastate suured kirikutülid	152
2.1.2.1. Koeru kirikutüli	152
2.1.2.2. Kirikutülid Äksis ja Pärnu-Jaagupis	155
2.1.2.3. Põltsamaa kirikutülid	157
2.1.2.4. Helme-Taagepera ja Ape kirikutülid	164
2.1.3. Muid erineva iseloomuga kirikurahutusi	168
2.1.4. Pastorivalimistülid 20. sajandi alguses	171
2.1.5. Kirikutülide ja -rahutuste motiivid ja organiseerijad	175
3. Ajakirjanduslik "tants" patronaadiõiguse ümber võtab hoogu	180

V KIRIKUREFORMI PÜÜETEST KIRIKUREFORMI

PROJEKTIDENI (1870–1906)	199
1. Jakob Hurt ja Ado Grenzstein – sajandilõpu "hüüdjad hääled"	199
1.1. Jakob Hurda käsitus rahvuslikust rahvakirikust	199
1.2. Ado Grenzstein – majanduslikult vabade rahvuslike rahvakirikute projekti looja	205
1.2.1. Ado Grenzstein ja patronaadiõigus	205
1.2.2. Ado Grenzsteini majanduslikult vabade rahvuslike rahvakirikute projekt	212
1.2.3. Ado Grenzsteini kirikuprojekt ja pastorkond	216
2. Kirikureformi eelnõud	223
2.1. Parem- ja vasakliberaalide kirikut puudutavad kavad ja otsused	223
2.2. Karl Irbe ja Villem Reimani kirikukorralduse kavad	228

2.3. Saksa pastorite Riekhoffi ja Meyeri kirikukorralduse kavád	238
---	-----

VI SAJANDIALGUSE KIRIKUREFORMI EELNÕUD

KUBERMANGUNÕUKOGUDES JA RIIGIDUUMAS	247
1. Mitmesuguste eelkavade väljatöötamine 1905. aasta novembrist 1906. aasta oktoobrini	247
2. Liivi- ja Eestimaa kubermangunõukogude kirikukomisjonide eelnõud (1906. aasta oktoober – 1907. aasta jaanuar)	252
3. Balti kubermangude erinõupidamise kogudusereformi projekt (1907. aasta september–detsember)	254
4. Erinõupidamise kogudusereformi projekti arutelu Venemaa Riigiduumas (1911. aasta aprill – 1916. aasta november)	258

VII EESTI PASTORID JA KIRIKUREFORMI KÜSIMUS

PÄRAST 1905. AASTAT	265
1. Eesti pastorite noorem põlvkond haarab initsiatiivi	265
2. August Nigoli rahvuslike piiskopkondadega rahvakirikute projekt	275
3. Kirikureformimise küsimus saavutab oma kõrghetke	280

VIII VABA RAHVAKIRIKU EELNÕUPROJEKTI

SÕNASTAMINE ESIMESEL KIRIKUKONGRESSIL

(1917)	285
1. Vaba rahvakirik – ”luu minu luust ja osa minu hingest”	285
1.1. Esimene kirikukongress	285
1.1.1. Kirikukongressi eeltöö	285
1.1.2. Kirikukongressist osavõtjad ja kongressi avamine	289
1.1.3. Kirikukongressi päevateemade ja eelnõuprojekti arutelu	292
2. Esimese kirikukongressi tulemused ja hinnangud	304

IX KOKKUVÕTE	311
--------------------	-----

LÜHENDID	315
ALLIKAD JA KIRJANDUS	316
ISIKUNIMEDE REGISTER	347
TIIVISTELMÄ	355
ZUSAMMENFASSUNG	361

TABELID

1. Ordineeritud eesti pastorid ja abipastorid ametis aastatel 1870–1905	64
2. Ordineeritud eesti pastorid ja abipastorid ametis aastatel 1906–1917	67
3. Ordineeritud eesti pastorid ja abipastorid ametis Eesti- ja P-Liivimaa praostkondades	79
4. Koguduse liikmete arv praostkondades ühe pastori kohta	82
5. Pastorite ja köstrite poolt aastatel 1800–1917 kirjutatud eestikeelsete raamatute ja brošüüride hulk	109
6. Saksa pastorkonna poolt aastatel 1850–1917 Eesti- ja Liivimaa konsistooriumite pro venia concionandi ja pro ministerio eksamil sooritatud eesti keele eksamite hulk	123
7. Sakslaste ja eestlaste dünaamika Eesti- ja P-Liivimaa praostkondade linna- ja maakogudustes	180

LISAD

1. Eesti üliõpilased usuteaduskonnas ja eesti teoloogid EÜS, 1875–1916	367
2. Eesti päritoluga adjunkt-pastorid (P.-Adj.) ja pastorid 1870–1917	368
3. Eestlased praostkondade vikaaridena 1870–1917	373
4. Ajavahemikul 1870–1917 ametis olnud Liivi- ja Eestimaa kindralsuperintendentide ja Saaremaa superintendentide poolt pärast 1870. aastat ordineeritud eesti rahvusest abipastorite ja pastorite hulk	374